

UDC: 82.09-3 + 881.09-3

ДОКУМЕНТАЛЬНА ПРОЗА СВІТЛАНИ АЛЕКСІЄВИЧ: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЖАНРОЛОГІЯ

Надія Ігнатів

Кандидат філологічних наук, доцент,
Кафедра слов'янської філології ім. проф. Іларіона Свенціцького (УКРАЇНА),
Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1,
e-mail: ihnativnadija@gmail.com

РЕФЕРАТ

Мета статті – висвітлити жанрові особливості та специфіку проблематики документальної прози Нобелівського лауреата Світлани Алексієвич, розглянути характер поєднання у творах письменниці усних голосів-свідчень та авторського тексту. *Дослідницька методика.* У роботі використовуються історико-генетичний та порівняльно-типологічний методи дослідження. Теоретичний аспект дослідження ґрунтується на осмисленні жанрової природи творів їх автором, враховуються також особливості літературно-критичної інтерпретації творчості письменниці. *Результати дослідження.* У статті проаналізовано художньо-документальні твори Світлани Алексієвич, які побудовані на тісному взаємопоєднанні усних голосів-свідчень про певні події та авторського тексту. Зазначено, що багатоголосе звучання самого життя (документальні свідчення), зливаючись воедино з голосом автора-оповідача, здатне зберегти дух часу, переживання людини, відтворюючи таким чином картину епохи. Вказується, що у «жанрі голосів» надзвичайно важливе місце відводиться *погляду* автора, адже зібравши розповіді, переживши і осмисливши їх, автор частково свою концепцію втілює вже у відборі та монтажі. Виявлення типологічних особливостей «жанру голосів», який утверджується у багатьох європейських літературах, дозволяє розширити і поглибити розуміння діалектики взаємодії традиційних та нових жанрів, усвідомити особливості безпосереднього впливу життєвого матеріалу на розвиток літератури. *Наукова новизна* роботи полягає в тому, що жанрова природа творів Світлани Алексієвич осмислюється на основі вивчення особливостей поезики творчого доробку письменниці. Порівняльний аналіз способів організації хорового звучання в книгах С. Алексієвич свідчить про якісно нову жанрову природу її творів, які мають особливий вплив на реципієнта. *Практичне значення* дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для підготовки відповідних курсів і спецкурсів з теорії літератури та актуальних проблем сучасної літератури.

Ключові слова: художня документалістика, жанр, «жанр голосів», хорове звучання, спогад-сповідь, автор-оповідач, герой-оповідач.

SVITLANA ALEXIEVICH'S DOCUMENTARY PROSE: PROBLEMS AND GENREOLOGY

Nadiia Ihnativ

Ph. D., Associate Professor,
Illarion Svetsitskiy Department of Slavic Philology,
Ivan Franko National University of Lviv (UKRAINE),
79000, Lviv, 1, Universytetska str.,
e-mail: ihnativnadija@gmail.com

ABSTRACT

Aim. The aim of the study is to highlight the genre features and specific problems raised in the non-fiction prose by the Nobel laureate Svetlana Alexievich, and to examine the nature of how verbal monologue-testimonies and the author's text are connected in the writer's works. *Methods.* This article uses the historical-genetic and the comparative-typological research methods. The theoretical aspect of this study is based on the author's own

reflection on the nature of the genre she works in, and also includes specific aspects of the literary-critical interpretation of the writer's works. **Results.** This article reports the results of analyzing Svetlana Alexievich's literary-documental works that are built on the foundation of the close interrelationship between verbal monologue-testimonies about certain events and the author's text. It's also noted that the polyphonic sound of life itself (represented by the documented testimonies) converges with the author-narrator's voice into a coherent whole that manages to capture the spirit of the age, humanity's experience and emotions, and thus, serves to replicate the image of a certain era. This article also indicates that the author's worldview plays an important part in the «polyphonic genre», as once the writer has collected the stories and contemplated them, she partially displays her own vision during the editing process. The identification of the typological features of the «polyphonic genre», which is finding a place in most European literatures, allows to broaden and deepen the understanding of the interaction dialectic between the traditional and new genres, and to realize the influence of life material on the evolution of literature as a medium. **Scientific novelty.** The scientific novelty of this article lies in the fact that the genre nature of Svetlana Alexievich's works is examined on the basis of studying the specifics of their poetics. The comparative analysis of the methods used in organizing the polyphonic sounding of the books by S. Alexievich indicates the brand new genre nature of her works that have a unique influence on the recipient. **Practical significance.** The results of this study can be used for developing thematically appropriate courses and special courses on literary theory and the actual problems of modern literature.

Key words: literary non-fiction, genre, «polyphonic genre», choral sounding, memory-confession, author-narrator, protagonist-narrator.

Лауреат Нобелівської премії 2015 року в галузі літератури білоруська письменниця Світлана Алексієвич у своїй інавгураційній лекції зазначила: «Мій шлях на цю трибуну був довжиною майже в сорок років: від людини до людини, від голосу до голосу. Не можу сказати, що він завжди був мені під силу, цей шлях, – багато разів я була вражена і налякана людиною, переживала захоплення і відразу, хотілося забути те, що почула, повернутися в той час, коли була ще в невіданні. Плакати від радості, що я побачила людину прекрасною, я також не один раз хотіла»¹ [15].

У формулюванні Нобелівського комітету було зазначено, що нагороду письменниця отримала «за багатоголосе звучання її прози, пам'ятник стражданню і мужності в наш час». Головним героєм усіх книг Світлани Алексієвич є людина як учасник і свідок певної події. Сферу пошуку, яка стала для письменниці справою життя, змусила по-особливому глянути на світ і відчути, а надалі передати і читачеві те, що іноді здається непізнаваним, – глибину почуттів і переживань людини, – підказав А. Адамович, автор документальних досліджень «Я з вогняного села» (1974, у співавторстві з Я. Брилем і В. Колесником) та «Блокадна книга» (1981, у співавторстві з Д. Граніним).

Численні інтерв'ю С. Алексієвич, які друкувались упродовж трьох десятиліть на сторінках літературно-критичних журналів, містять роздуми щодо специфіки жанру, в якому вона працює [20]. Письменниця наголошує на тому, що твори в «жанрі голосів» здатні відтворити «дух часу» через душу людини цього часу – концепція автора полягає у відборі матеріалу та монтажі. Виходячи із величезних потенційних можливостей, які притаманні «жанру голосів», С. Алексієвич підкреслює, що саме такі твори є сучасною документальною формою, співзвучною часові: «Читач став більш вимогливим до правди і надзвичайно точно відчуває, коли відбувається девальвація

¹ Тут і далі у тексті виступ, інтерв'ю та твори С. Алексієвич подано у моєму перекладі. (H. I.).

достовірності у мистецтві та літературі. І тільки документ її реставрує й повертає нам» [7, с. 6].

Роздумуючи про специфіку своїх творів, замислюючись над характером звучання у них людських голосів, письменниця наголошує: «Неодноразово чула і зараз чую, що це не література, це документ. А що таке література сьогодні? Хто відповість на це запитання? Ми живемо швидше, ніж раніше. Зміст рве форму. Ламає і змінює її. Все виходить зі своїх берегів: і музика, і живопис, і у документі слово виривається за межі документу... Розповідаючи, людина творить, вона бореться з часом, як скульптор з мармуром. Вона – актор і творець» [15]. В одному із інтерв'ю С. Алексієвич підкреслювала, що книгу журналістського характеру на основі усних спогадів можна створити досить швидко; та все ж, «записати розмови – це до мистецтва не має зовсім ніякого відношення. У цьому жанрі між журналістикою і прозою надзвичайно тонка грань» [11, с. 210].

Намагаючись окреслити специфіку документального жанру, який вбирає в себе усні голоси-свідчення, поєднані авторським коментарем, А. Адамович у свій час писав: «Як вже визначити, назвати цей жанр? Спробуємо на слух...

Життя, яке про себе розповідає?
Епічно-хорова проза?
Усні історії?
Або: соборний роман?
Документальний роман?
Магнітофонна література?

Якщо стільки варіантів, значить, все ще не з'ясовано, не виникло, не знайдене слово» [1, с. 33].

Першою книгою Світлани Алексієвич, яка відкрила читачеві зовсім невідомі грані проблеми «людина на війні», була документальна повість «У війни не жіноче обличчя...» (1984). В одному із інтерв'ю, міркуючи про своєрідність записаних спогадів, С. Алексієвич підкреслювала: «Коли ці прості люди говорять про те, що вони пережили, це підіймається до рівня найвищих класичних осмислень життя і смерті. Хіба це не готова література?» [7, с. 5]. Хор голосів, який звучить у книзі, дає можливість проникнути у суть трагічних подій, відчутти глибину переживань людей, для котрих чотири роки війни співвідносяться з половиною життя.

Окреслюючи специфіку сприйняття нею довкілля, у Нобелівській лекції С. Алексієвич акцентувала: «Флобер говорив, що він людина-перо, я можу сказати про себе, що я людина-вухо. Коли я йду вулицею, і до мене прориваються якісь слова, фрази, вигуки, завжди думаю: скільки ж романів безслідно зникає в часі. В темноті. Є та частина людського життя – розмовна, яку нам не вдається відвоювати для літератури. Ми її ще не оцінили, не здивовані і не захоплені нею. Мене ж вона зачарувала і зробила своєю полонянкою. Я люблю, як говорить людина. Люблю самотній людський голос. Це моя найбільша любов і пристрасть» [15].

Індивідуальні голоси, зливаючись на сторінках книги «У війни не жіноче обличчя...», створюють багатоголосся, адже більше п'ятисот розповідей жінок,

які пройшли через випробування війною, записала С. Алексієвич. Книга «зіткана» із численних спогадів жінок, кожна з яких бачила війну по-своєму, з особливою гостротою, у всіх дрібницях, зумівши зберегти в пам'яті надовго її «колір» та звук» [3, с. 133]. Книга вражає численністю і неповторністю документальних свідчень, читачеві відкривається зовсім нова, незвична сторона війни з її повсякденністю, бідами та втратами [19]. У вступному слові до книги знаходимо такі слова автора: «В оптиці є поняття «світлосила» – здатність об'єктиву краще-гірше зафіксувати схоплене зображення. Так от, жіноча пам'ять про війну найбільш «світлосильна» за напругою почуттів, за болем. Вона емоційна, вона пристрасна, насичена подробицями, а саме в подробицях і набирає своєї непідкупної сили документ» [3, с. 10].

Голос автора об'єднує жіночі сповіді, кожна з яких має свій ракурс, своє емоційне забарвлення, свою інтерпретацію всього пережитого, вистражданого – в результаті перед читачем постає суб'єктивно-об'єктивна картина подій воєнних і післявоєнних років. Якщо порівнювати звучання книги «У війни не жіноче обличчя...» з хором (а саме таке враження залишається після її прочитання у читача, таке ж відчуття до матеріалу було і у автора («Слухаєш, і наче сама війна говорить, саме життя. У різних містах, селах, селищах записувала я ці розповіді, а коли почала знімати з магнітофонної стрічки, мені увесь час вчувався хор. Могутній та натхненний хор народної пам'яті») [3, с. 103], то в цього хору «виявився серйозний, вдумливий керівник, який віддав йому душу», «могутня музика ця, яка стискає серце страхом і одночасно просвітлює дух, все-таки не сама «зробилась» [23, с. 43]. В одному із інтерв'ю С. Алексієвич підкреслювала, що в стихію спогадів, які довелось їй записувати, вона поринала повністю, переживаючи разом із жінками їх воєнні, а часто і післявоєнні роки: «...з'явилось відчуття, що я знаю те, чого ніхто не знає, що я володію певним знанням про життя на війні, яке цінне само по собі і котре я «поховати вже не маю права» [8, с. 82]. Пристрасність авторської розповіді у документальній повісті С. Алексієвич поєднується з пристрасністю жіночих спогадів; події минулого, які зберігались у пам'яті багатьох, були довірені одній людині, завдання якої полягало в тому, щоб зафіксувати це все для сьогоденного і прийдешніх поколінь, адже існувала вже нерозривна ниточка зв'язку між нею і тими, хто згадував своє минуле. Дуже влучно сказав про це А. Адамович: «... скільки часу сплило, а сім'я фронтової пам'яті, яке осіло в душі однієї людини, стільки років залишалось живим, доки не переселилось у ще одну душу, а потім – зусиллями Світлани – в тисячі і тисячі душ» [2, с. 386].

С. Алексієвич внаслідок численних зустрічей з учасницями війни настільки зжилась з їхніми спогадами, що у неї з'явилось особливе ставлення до часу їхньої трагічної юності: «...я живу тепер ніби у двох поколіннях – в тому, яке було молоде в сорок першому, і в своєму, кому двадцять і тридцять зараз. Ношу в своїй свідомості дві реальності, два людських світи, які пересікаються і розходяться, почергово збільшуються чи зменшуються, зливаються воєдино. Моя пам'ять – це вже їх пам'ять. Їх пам'ять – моя пам'ять» [3, с. 97]. Розуміючи, наскільки важко, а іноді нестерпно болісно було дівчатам 41-го року згадувати про «свою війну», автор із співчуттям говорить: «І одне тільки

тобі виправдання, що залишаться живі їх голоси, збережені магнітофonomою стрічкою і нехай крихким, та все-таки більш надійним, ніж найсильніша людська пам'ять, листом паперу» [3, с. 58].

Документальна повість С. Алексієвич вирізняється своєрідністю композиційного вирішення: розбивка матеріалу на окремі розділи і винесення у найменування кожного розділу цитати із спогадів («Підростить, дівчатка... ви ще зелені...»), «Одна я повернулась до мами», «У нашому домі дві війни живе») дають читачеві можливість не загубитись у величезній кількості фактів, орієнтують на тематичне освоєння спогадів. Зворушливе і трагічне переплітається в розповідях, зібраних Світланою Алексієвич, адже і те, й інше було поруч у нелюдських умовах життя на війні. Автор зауважує, що жінки навіть через роки зберегли в пам'яті такі подробиці військового побуту, про які чоловіки одразу ж забували, і пояснює це тим, що для жінок, покликаних давати життя, «принада буття самоцінна», непогамовна навіть у справжньому пеклі» [3, с. 157–158]. Вражає читача фрагмент спогадів О. Подвиженської, яка воювала на Балтиці: «До ночі йшла атака. Зранку я вийшла, а Морським каналом пливли безкозирки... Це десь наших скинули в Неву. Скільки я стояла, стільки ці безкозирки пливли» [3, с. 83]. Зайві у даному випадку довгі описи бойових операцій; одна лише деталь, а скільки болю, скільки роздумів викликає вона! «У книзі моїй все співпало, – говорить С. Алексієвич. – Жіночі спогади будуються на деталях. Але ж і я жінка, і я завжди знала, що мій головний козир – деталь! Деталь, що називається, мій бог!» [3, с. 84].

На особливу увагу заслуговують роздуми автора про матеріал, який не увійшов у книгу із-за цензурних міркувань, адже саме у цих фрагментах повинні були постати суперечливі для тієї доби, коли друкувалась книга, роздуми як учасниць війни, так і автора-оповідача. Ось один із фрагментів людських голосів-сповідей: « – Скажу тобі по секрету... Я дружила з Оксаною, вона була з України. Вперше від неї я почула про страшний голод на Україні. Голодомор... Через два дні в бою вона загинула. У неї не залишилось нікого із рідних, нікому було надіслати похоронку...» [14]. Ще одна розповідь із тих, які не могли увійти в книгу, що готувалась до друку на початку 1980-х: «Це – не для друку, для тебе... Ті, хто був старший... Вони сиділи в поїзді у задумі... Печальні. Я пам'ятаю, як один майор заговорив зі мною уночі, коли всі спали, про Сталіна. Він випив і набрався сміливості, він признався, що його батько вже десять років у таборі, без права переписки. Живий він чи ні – невідомо. Цей майор вимовив страшні слова: «Я хочу захищати Батьківщину, але я не хочу захищати цього зрадника революції – Сталіна» Я ніколи не чула таких слів.. Я злякалась. На щастя, він зранку зник. Мабуть, вийшов...» [14].

У період, коли Світлана Алексієвич записувала спогади жінок-фронтвничок, в багатьох сім'ях їй довелось почути і спогади дітей воєнних років – саме ці матеріали і проклали місток від однієї книги до іншої. Так з'явилась книга «Останні свідки: (Книга недитячих оповідань)», у якій записані свідчення тих, хто бачив війну очима дитини. С. Алексієвич підкреслює, що час змінив дітей війни, ускладнилось їхнє ставлення до минулого: «Мабуть тоді, сорок років назад, вони розповіли б не так. Розповіли б те ж саме, тільки не так...

Змінилась ніби форма передачі їхньої пам'яті, але не те, що з ними було. У цьому сенсі все, про що вони розповідають, – непідробний документ, хоч говорять вже дорослі люди». [3, с. 279]. Перед очима читача одна за одною постають страхітливі картини плачу дітей над вбитими батьками, безконечні дороги евакуації, очікування зустрічей з рідними людьми. Якщо в повісті «У війни не жіноче обличчя...» спогади жінок переплітаються, нашаровуються один на одний, то тут кожен голос звучить зокрема, висвітлюючи особливості дитячої пам'яті. Автор книги зауважує, що коли «доросла» пам'ять «малює візерунок, дає об'ємну картину минулого, пережитого, то дитяча вихоплює найяскравіші і трагічні моменти, вона абсолютно достовірно передає почуття» [3, с. 278]. Спогади тих, кому у війну було три, чотири, п'ять, вісім, чотирнадцять років, подані окремими розповідями-розділами, в підзаголовок яких виносяться слова із сповіді: «А я все одно хочу маму...», «Стояли одні білі печі...», «Чому вони стріляли в обличчя?..», «Боялась побачити цей сон», «Тільки мамин крик чула...», «До війни у мене було дитинство...». Наче у документальному кіно, змінюється кадр за кадром, і перед нами проходять долі людей, дитинство яких відібрала війна. Ось фрагменти із «недитячих» оповідань: «Так і залишилось у мене в пам'яті, що війна – це коли немає тата. А потім пам'ятаю, як лежала біля шосе наша мама с розпростертими руками. Ми просили її встати, вона не вставала. Солдати загорнули маму в плащ-палатку і поховали на цьому ж місці. Ми кричали і просили, щоб нашу маму не закопували...» (Женя Бількевич – 5 років) [3, с. 281]; «Пам'ятаю окремими картинками... Маму в білому халаті... Навіть обличчя не пам'ятаю, тільки білий халат...

Друга картинка.

Мама не прийшла... Стукають чужі люди, одягають і кудись ведуть нас. Я плачу:

Мам! Де моя мама?...

Не плач, мама прийде, – втішає мене братик, він старший від мене на три роки...

Третя картинка.

Якийсь чоловік заштовхує нас з братом в кут нарів, накриває ковдрою, закидує лахміттям. Починаю плакати, він гладить мене по голові. Також брат мені потім розповідав, що ми опинились в концтаборі, там брали в дітей кров. Дорослі нас ховали» (Саша Суєтін – 3 роки) [3, с. 316].

Кожна розповідь вражає читача, у книзі вимальовується біографія цілого покоління, яке назавжди залишилось обпаленим війною. У вступному слові до книги «недитячих» спогадів автор вказує, що її герої у період запису матеріалів були старші від своєї дитячої пам'яті на сорок років, та це не стало перешкодою для відтворення подій дитинства: «І зараз, коли я просила їх згадувати, їм було нелегко. Їм доводилось знову входити в той стан, в ті конкретні відчуття дитячого віку. Здавалось би, неможливо. Та відбувалось дивовижне. У жінці, вкритій сивиною, раптом зринала маленька дівчинка, яка вмовляла солдата: «Не ховайте мою маму в ямку, вона прокинеться, і ми з нею підемо далі» (Катя Шепелевич – 4 роки) [3, с. 277].

Жахливі картини, які вимальовуються у спогадах дітей війни в книзі С. Алексієвич «Останні свідки», вражають читача. Авторська точка зору, фокусуючи в собі найрізноманітніші ракурси дитячих спогадів, звучить тут як заклик до співчуття, людяності. Задумуючись над нелегкою долею своїх співрозмовників, автор-оповідач подає факти-узагальнення – вражаючи за суттю матеріали: «На запитання: хто ж герой цієї книги? – автор відповіла б: дитинство, яке спалювали, розстрілювали, вбивали і бомбою, і кулею, і страхом, і сирітством... за час другої світової війни загинуло тринадцять мільйонів дітей. Хто тепер скаже, скільки серед них було білоруських дітей, скільки російських, скільки польських чи французьких. Гинули діти – громадяни світу» [3, с. 279]. Авторський текст у книзі «Останні свідки» – це всього лише кілька сторінок вступного слова та інформаційні довідки про героїв-оповідачів; і все ж авторська присутність відчувається у розміщенні, монтажі спогадів. Тривожні запитання-застереження звучать із уст автора: «На землі найкращий народ – діти. Як зберегти нам його в тривожному двадцятому столітті? Як зберегти його душу і життя? А разом з ним і наше минуле, і наше майбутнє...» [3, с. 280].

Двічі у тексті С. Алексієвич виникає тема хору, яка налаштовує читача на відповідне сприйняття «хорового» матеріалу: «У „Реквіємі” білоруського поета Анатолія Вертинського над полем, де залишилися вбиті солдати, звучить дитячий хор – кричать і плачуть ненароджені діти. Вони і до сьогоднішнього дня кричать и плачуть над кожною братською могилою» [3, с. 275]; «Дітей моєї Білорусі рятувала вся країна и плекала вся країна. У великому дитячому хорі я чую їх голоси...» [3, с. 280]. Мотив, який торкається хорового звучання, надає авторському тексту кільцевої композиції. У книзі «Останні свідки» дещо інший в порівнянні з документальною повістю «У війни не жіноче обличчя...» підхід до монтажу, організації фактичного матеріалу: автор тільки вводить читача у світ «недитячих» спогадів, а вже далі йде безпосереднє спілкування читача з дітьми війни. Змінюють один одного голоси-свідчення, створюючи біографію цілого покоління.

Сила людського документу у поєднанні з авторським текстом акумулює величезну емоційну напругу в «жанрі голосів». Читач переконується у тому, що трагічні події минулого завжди жили і живуть у свідомості людській, – як говорив А. Адамович, «це все у наших людей надзвичайно близько, на самому вістрі пам'яті». У нових і нових композиційних, стильових вирішеннях С. Алексієвич подає зібрані голоси-свідчення в кожній із своїх книг. Процес творчих пошуків і призводить до виникнення певних модифікацій у «жанрі голосів». Епічно-хорова проза дає можливість відкривати недостатньо відомі (чи зовсім невідомі) сторінки минулого, аналізувати події сучасності. Надалі шлях пошуків С. Алексієвич був пов'язаний саме з роботою над книгою, яка покликана була дати відповіді на питання, що стосувалися подій афганської війни. У щоденникових записах «після книги» автор підкреслювала: «Спочатку мені здавалось, що досвід двох перших книг в цьому жанрі... буде перешкодою в роботі, повсякчас доведеться натикатись на себе саму. Даремний страх страх. Зовсім інша війна» [4, с. 160].

Знаючи всі «за» і «проти» безжалісного жанру, С. Алексієвич все-таки взялася за цю неймовірно складну (насамперед психологічно) роботу – пошуки свідчень з тією метою, щоб донести читачеві інформацію про трагічні сторінки «невідомої» нам афганської війни. Адже про війну, яка виявилась в часі у два рази протяжнішою від Другої світової, як наголошує автор, «ми знаємо саме стільки, скільки нам не є небезпечним знати, щоб не побачити себе такими, якими ми є, не злякатись» [4, с. 9]. Розпочинаючи роботу над новою книгою, С. Алексієвич ставила перед собою мету вивчити почуття людей, які пройшли через «чужу» війну, дати їм можливість заговорити про наболіле.

Правдиве знання про цю війну, яке у свій час багатьом було просто невивідним, несуть нам люди, що вийшли живими з пекла воєнних подій – солдати й офіцери, а також матері і дружини хлопчиків, які загинули на чужій землі. «Тут вже писали про політичну помилку, називали цю війну «брежнєвською авантюрою», злочином. А нам потрібно було воювати і помирати. І вбивати. Тут писали, а там гинули» [4, с. 140], – це вже про останні роки «чужої» війни говорить один з героїв книги, майор, командир батальйону. «Чия це була війна? Війна матерів. Вони воювали. А народ не страждав. Народ не знав» [4, с. 79], – підкреслює інший співрозмовник Світлани Алексієвич.

Книга «Цинкові хлопчики» (1990) написана самим життям, автор тут майже цілком самоусувається, надаючи можливість сповіді своїм героям. Якщо повість «У війни не жіноче обличчя...» побудована на документальних свідченнях, скріплених авторським текстом, а в «Останніх свідках» автор виступає тільки зі словом-вступом та короткою інформацією про героїв, то в книзі «Цинкові хлопчики» голос автора звучить у розділах «Із щоденникових записів для книги» та «Із щоденникових записів після книги», які виконують функцію своєрідного обрамлення. У «хорову» частину книги входять три розділи, складені із розповідей-сповідей. С. Алексієвич, яка йде разом зі своїми героями шляхом осягнення істини, закликає до цього і читача: «Тепер давайте все-таки наберемось мужності дізнатися про себе правду. Витримати неможливо. Нестерпно. Знаю. На собі перевірила... Зробимо ж богом Істину» [4, с. 171–171].

Ось слова із телефонного дзвінка, який пролунав у відповідь на публікацію фрагментів книги «Цинкові хлопчики» у білоруській періодиці: «Ви потрапили в самий нерв, тому що запитали і нас, і наших дітей: хто ми? Чому з нами можна робити все?» [4, с. 166]. Та були й інші думки, не всі читачі вважали за потрібне ворушити недавнє минуле; передбачаючи це, С. Алексієвич підкреслювала у щоденникових записах для книги: «Так, я маю підозру: ми не хочемо про це чути, ми не хочемо про це знати. Але на усілякій хвйїні, хто б її і в ім'я чого не вів – Юлій Цезар чи Йосиф Сталін, – люди вбивають один одного» [4, с. 8]. Факти, що завуальювались і ретельно приховувались від більшості людей, проступають у всій повноті із розповідей, які записала С. Алексієвич. «Матеріал, зібраний письменницею, – вказувалось в одній із рецензій на книгу, – відтворює справжній епос афганської війни – хор голосів, які правдиво розповідають про трагедію» [18, с. 236], «оповідачі С. Алексієвич створили неперевершену енциклопедію війни в Афганістані» [18, с. 237]. Значна кількість розповідей, поданих у книзі, сприяє тому, що кожна з них

сприймається як щира і правдива, але разом з тим С. Алексієвич підкреслює: «спогад – завжди версія. У кожного своя версія, своя <...> таємниця життя. Людина ранкова і вечірня – уже дві різних людини. Ранкова і вечірня людина бачать світ по-різному. А через п'ять, десять років – кожний з нас уже зовсім інша людина» [9, с. 205]. Саме тим, що з плином часу помінялися погляди героїв-співрозмовників С. Алексієвич на життя, і пояснюються непорозуміння, які виникли три роки згодом після публікації книги (маємо на увазі суд над книгою та її автором).

У письменника, який створює книги в «жанрі голосів», з'являється можливість проникати у глибини людської свідомості, на це неодноразово вказувала С. Алексієвич: «І що більше слухаю та записую, тим більше переконуюсь, що мистецтво про багато що у людині і не підозріває. Не все говорять слова, не все можуть фарби, не все дано звукам, не все сховано в молитвах... Чомусь кожному із нас дано своє життя. І свій шлях. Відходить час. Час великих оман. Послухаємо його свідків. Чесних свідків. Пристрастних. Вони вбивали себе, щоб жили привиди...» [5, с. 17]. У книзі «Зачарованні смертю», опублікованій у 1993 р., С. Алексієвич прагнула відтворити сторінки історії соціалістичної держави – країни утопії – (крізь призму трагічних людських дол) насамперед з тією метою, «не випала із історії наша ланка» [5, с. 17]. Порівнюючи свою нову книгу з попередніми, письменниця вбачала особливий характер «Зачарованих смертю» у тому, що голоси тут не зливаються в хор, усі вони звучать по-різному, але все-таки поєднує ці самотні голоси погляд автора на події – у спогадах розкриваються прикмети часу – прикмети сучасності і минулого.

Шлях фіксації спогадів про пережите обирає С. Алексієвич і з метою вивчення трагічних наслідків вибуху на Чорнобильській АЕС. Звертаючись до людей – жертв і свідків одночасно – автор книги «Чорнобильська молитва (*Хроніка майбутнього*)» (1996) прагне показати ті страждання, які приніс із собою Чорнобиль, адже люди часто просто не усвідомлюють, що після вибуху на атомній станції ми живемо в зовсім іншому світі. Відштовхуючись від звичного для неї пошуку матеріалів шляхом вивчення сповідей-свідчень, письменниця упродовж трьох років спілкувалась з людьми, які осмислюють суть події, що стала свого роду знаком переходу людства в іншу добу, в іншу епоху. Кожен із співрозмовників письменниці по-своєму прийшов до розуміння того, що після вибуху у Чорнобилі світ навколо змінився: голоси жертв звучать у книзі «Чорнобильська молитва (*Хроніка майбутнього*)» як пересторога, як нагадування про те, що страшні наслідки трагедії виявлятимуться у майбутньому. Як і в попередніх своїх книгах, С. Алексієвич звертається перш за все до почуттів своїх героїв. Та є одна суттєва різниця у підході до явищ, які вивчались автором раніше (війна очима жінки та дитини, афганська війна, суїцид), і в осмисленні чорнобильської трагедії. У невеликому розділі нової, «чорнобильської» книги, в «Інтерв'ю автора з самим собою про пропущену історію», С. Алексієвич наголошує: «Якщо раніше, коли писала свої книги, я вдивлялася в страждання інших, то зараз сама такий самий свідок, як і всі. Моє

життя – частина події, я тут живу... Чорнобиль став нашим домом, нашою національною долею. Я не могла не написати цю книгу» [6, с. 17].

Голоси працівників атомної станції і ліквідаторів, медиків і солдатів, вчених та переселенців, колишніх партійних керівників і дітей, які народились в післячорнобильському світі, звучать у документальному творі С. Алексієвич, відкриваючи читачеві історію людських страждань. Відштовхуючись від однієї болісної точки, кожен із героїв-оповідачів відтворює пережите тільки ним самим, розкриває своє бачення трагічних наслідків вибуху. Специфіка «жанру голосів» якраз і полягає в тому, що тут паралельно співіснує множинність правд (множинність суб'єктивних розповідей), а всі разом людські спогади, які торкаються конкретного явища, дають суб'єктивно-об'єктивну картину того, що мало місце у житті. Безпосередньо авторське слово-звертання до читача звучить тільки в уже згаданому «Інтерв'ю автора з самим собою про пропущену історію», та авторська присутність відчутна у розподілі матеріалу, образ автора постає і за рядками спогадів-свідчень: «Ви взялися про це писати? Про це!» [6, с. 18]; «А моя ти люба, зрозуміла ти мою печаль? Понесеш людям, а мене, може, вже і не буде. Знайдуть в земельці... Під корінням...» [6, с. 21]. Роль обрамлення у творі виконують дві жіночих сповіді під назвою «Самотній людський голос». Із цих епічних розповідей вимальовуються трагічні долі двох жінок – Людмили Ігнатенко, дружини пожежника, який помер у московській клініці через два тижні після аварії на ЧАЕС, та Валентини Панасевич, дружини ліквідатора, котрий «помирав довго, цілий рік». Читач бачить за цими конкретними життєвими долями тисячі таких же самих чи у чомусь схожих сімей, щасливе життя яких перекреслив вибух у Чорнобилі.

Багатоголосі свідчення-роздуми про наслідки чорнобильської катастрофи розміщені у трьох розділах книги: «Земля мертвих», «Вінець творіння» і «Захоплення печаллю». Кожен розділ складається з монологів та «хорових» частин. Як і в інших спогадах, вміщених у книзі, тут дуже часто звучить тема війни: «Чорнобиль... Над війнами війна. Немає людині ніде порятунку. Ні на землі, ні у воді, ні на небі» [6, с. 25]. У розповідях селян-«самопоселенців», які були зірвані з рідних місць волею «некерованого атома», є якесь особливе відчуття спокою, зумовленого тим, що вони знову з'єднали себе із своїм корінням: «Кожного дня мені моя хата снилась. Я повертаюсь...» [6, с. 24].

У книзі Світлани Алексієвич відсутні будь-які коментарі до людських розповідей-сповідей: зібрані тут свідчення апелюють до свідомості читача, змушують аналізувати, висвітлюють масштаби трагедії. Зовсім «недитячі» роздуми про біду звучать у «Дитячому хорі» – тут уміщено роздуми дітей віком від дев'яти до шістнадцяти років. Ось деякі із цих дитячих голосів: «Ще донедавна я думала, що ніколи не помру. А тепер знаю, що помру. Хлопчик лежав разом зі мною у лікарні... Вадик Корінков... Пташок мені малював. Будиночки. Він помер» [6, с. 95]; «У мене був друг. Його звали Андрій... „Ми помremo і станемо наукою”, – говорив Андрій. „Ми помremo і нас забудуть”, – так думала Катя. „Ми помremo...” – плакала Юля. Для мене тепер небо живе, когда я на нього дивлюся... Вони там...» [6, с. 97]. Дитячі голоси у книзі «Чорнобильська молитва» – це крик болю, крик відчаю. Поєднуючись із

«Солдатським хором», який звучить у першому розділі книги та «Народним хором» (другий розділ), дитячі свідчення промовляють до читача: змінився світ, змінилися і діти у ньому, втративши радість дитинства. «Чорнобильська молитва» С. Алексієвич є поглядом у майбутнє: «хроніка майбутнього» – таке відчуття до зібраного та розміщеного у книзі матеріалу було в автора книги, таке ж відчуття з'являється і у читача.

Саме таким чином, як і в попередніх книгах письменниці, у роздумах та заглибленнях в пережите, у пошуках істини, постають герої твору «Час second-hand (кінець червоної людини)» (2013), п'ятої книги автора із циклу «Голоса Утопии» [11]. «Російська неоімперія, поставши на уламках СРСР, не поспішала прощатися зі своїм минулим, яке, крім усього, чинило диявольський опір новому часові. З цього й виникла перехідна епоха, яку С. Алексієвич слушно охрестила періодом second hand» [18], – зазначав у роздумах про цей твір Д. Дроздовський. Голоси свідків епохи звучать у новій книзі С. Алексієвич як такі, що своєю глибиною та випуклістю творять особливого роду поліфонію – виникає трагічна картина людських злетів та падінь, захоплень та розчарувань: «С. Алексієвич переконливо показує, що вся агресія, яку продукує пострадянська Росія (в Чечні, Грузії, Україні), акумулювалася протягом багатьох десятиліть, якщо не століть. Росія і в модерному часі воліла б жити за законами примітивного суспільства, в якому перемагає той, у чиєму естві більше агресії, ненависті до «іншого» [18].

В одній із рецензій на книгу зазначалось, що «люди різних поколінь, різного рівня освіченості, різного ступеня участі у житті, різних політичних, релігійних поглядів, різних національностей, розповідаючи про *свій* досвід, про *свої* погляди, виходять за межі цих відмінностей, оголюючи людську натуру, в чомусь, звичайно, спотворену соціальним досвідом, та за цими викривленнями видніється достеменна правда про людину, яку, можливо, і не зрозуміти без цього хворобливого, часто трагічного досвіду» [22]. Сама ж письменниця процес роботи над матеріалом осмислила таким чином: «По крупинках, по крихтах збирала я історію „домашнього“, „внутрішнього соціалізму“. Те, як він жив у людській душі. Мене приваблював цей маленький простір – людина... одна людина. Насправді там все і відбувається» [15].

Дуже влучно про специфіку документальної літератури та її здатність повертати читача у минуле сказала Михайлина Коцюбинська: «Чи не найголовніша художня принада документалістики – осяйні спалахи пам'яті, зримі епізоди, чуття моменту. Гостро індивідуальне пережиття, зафіксоване в яскравому кадрі, що мовби провокує нашу присутність, наші „очі“ там і тоді. Можна говорити про певну „кінематографічність“ цього, межового, роду літератури» [21, с. 60].

С. Алексієвич неодноразово наголошувала, що її книги – це особливого роду проза: це одночасно і документ, і образ часу крізь призму сприйняття самої письменниці. Літературний критик Л. Аннінський, акцентуючи увагу на своєрідності творчого методу письменниці, захоплено писав: «У жодні звичні рамки не входить. З самого початку – не схоже ні з чим. Так підкошений жанр, так сміливо оновлене саме поняття про авторство: від повісті до повісті слава

письменниці росте, втім як її тексти на дев'яносто дев'ять процентів належать іншим людям!» [16, с. 8].

Відчуваючи та сприймаючи світ через людські голоси, письменниця від книги до книги іде шляхом пошуку документальних свідчень, а вже потім настає процес творення літературного полотна, процес систематизації зібраного матеріалу, надання йому композиційної завершеності. Надалі свій пошук у «жанрі голосів» С. Алексієвич спрямувала на освоєння одвічних питань: як виявляє себе людина у коханні («Дивний олень вічного полювання») і що таке смерть, перехід у вічність («О світло вечірне»). Які жанрові рішення будуть знайдені автором для втілення цього матеріалу – говорити передчасно, адже, міркуючи про одну із останніх своїх книг, С. Алексієвич підкреслила: «...відчуваю, що мій старий інструментарій не годиться. Фальшивий звук. Найскладніше – людина не може тут сховатися за подією. Подія – вона сама» [11, с. 7]. Своєрідним підтвердженням того, що саме пошук голосів-свідчень став для Світлани Алексієвич способом освоєння дійсності, є її слова: «Я довго шукала жанр, який би відповідав тому, як я бачу світ. Тому, як влаштоване моє око, вухо... Пробувала себе... І вибрала жанр людських голосів... Свої книги я вишукую та вислуховую на вулицях. За вікном. В них реальні люди розповідають про головні події свого часу... залишають у слові – історію держави, загальну історію. Стару та новітню. І кожен – історію своєї маленької людської долі» [13].

Загадка успіху С. Алексієвич криється у тому, що вона повсякчас знаходить нові композиційні та стильові вирішення для своїх книг, даючи можливість «виговоритись самому життю», «трагічній його геніальності». Людські голоси, які зачаровують, тривожать, дивують та змушують знову і знову дослухатись до них, дають читачеві можливість живого відчуття того, що відійшло у минуле, що стало історією. У наведеному міркуванні втілена вимоглива позиція майстра, позиція людини, відповідальної за кожне своє слово – це і налаштовує читача на очікування творчих відкриттів, які будуть реалізовані у нових книгах С. Алексієвич.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович А. Заглядывая в день грядущий. *Мы – шестидесятники : Статьи*. Москва : Сов. писатель, 1991. С. 10-57.
2. Адамович А. Как быть гениальным. Проблемы жанра. *Додумувать до конца : Литература и тревоги века*. Москва : Сов. писатель, 1988. С. 380-390.
3. Алексієвич С. У войны не женское лицо... Документальная проза. Москва : Правда, 1988. 464 с.
4. Алексієвич С. Цинковые мальчики. Москва : Молодая гвардия, 1991. 172 с.
5. Алексієвич С. Зачарованные смертью. *Дружба народов*. 1993. № 4. С. 17-75.
6. Алексієвич С. Чернобыльская молитва : (хроника будущего). *Дружба народов*. 1997. № 1. С. 8-102.
7. Алексієвич С. Высокий жанр – судьба / беседу вела Т. Тюрина. *Театр*. 1984. № 7. С. 2-6.
8. Алексієвич С. Женский голос – о войне / вёл беседу А. Шишов. *Молодой коммунист*. 1985. № 10. С. 80-85.
9. Алексієвич С. «А потом я напишу о любви...» / беседу вела Н. Игрунова. *Дружба народов*. 1993. № 10. С. 203-209.

10. Алексієвич С. Моя единственная жизнь / беседу вела Т. Бек. *Вопросы литературы*. 1996. № 1. С. 205-224.
11. Алексієвич С. «Моя книга о любви будет печальной». *Известия*. 1999. 21 окт. С. 7.
12. Алексієвич С. Час second-hand (кінець червоної людини) / пер. з рос. Л. Лисенко. Київ : Дух і Літера, 2014. 456 с.
13. Алексієвич С. В поисках вечного человека (Вместо биографии). URL: <http://www.alexievich.info/index.html> (дата звернення: 21.12.2017).
14. Алексієвич С. Человек больше войны (Из дневника книги). URL: www.alexievich.info/knigi/U_voiny.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
15. Алексієвич С. Нобелевская лекция. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2015/alexievich-lecture_ry.html (дата звернення: 10.09.2017).
16. Аннинский Л. Оглянуться в слезах : Божье и человеческое в апокалипсисах Светланы Алексієвич. *Книжное обозрение*. 1998. 26 мая (№ 21). С. 8-9.
17. Дроздовський Д. «Світлана Алексієвич : Homo soveticus – це я». *Дзеркало тижня*. 2014. 26 вересня (№ 34). URL: <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/svitlana-aleksiyevich-homo-soveticus-ce-ya-.html> (дата звернення: 20.10.2017)
18. Говард Ш. «Анна Каренина» вместо «Войны и мира» : Размышления об афганской прозе / пер. с англ. Т. Касаткина. *Знамя*. 1992. № 1. С. 236-237.
19. Ігнатів Н. Поетика документальної прози (на матеріалі творів «У війни не жіноче обличчя» С. Алексієвич та «Чорнобиль» Ю. Щербака). *Українське літературознавство*. Львів : Світ, 1995. Вип. 61. С. 40-52.
20. Ігнатів Н. «Епічно-хорова проза»: питання становлення та жанрової природи. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Slavica Stetinensia*. Szczecin, 1999. № 8. С. 63-73.
21. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
22. Морозова Т. Люди беды и страданий. *Знамя*. 2014. № 4. URL: <http://magazines.russ.ru/znamia/2014/4> (дата звернення: 15.11.2017).
23. Янская И., Кардин В. Пределы достоверности. Очерки документальной литературы. Москва : Сов. писатель, 1986. 432 с.

REFERENCES

1. Adamovich, A. (1991), "Glancing into the day of tomorrow: Literature and alarms of the century", *Adamovich, A., We are the sixties* [Zaglyadyvaya v den gryadushchij, Adamovich, A., My – shestidesyatniki: Stati]. Sov. pisatel, Moscow, pp. 10-57. (in Russian).
2. Adamovich, A. (1998), "How to be a genius. Problems of the genre", *Adamovich, A., Think up to the end: Literature and anxiety of the century* [Kak byt genialnym. Problemy zhanra, Adamovich, A., Dodumyvav do konca: Literatura i trevogi veka]. Sov. pisatel, Moscow, pp. 380-390. (in Russian).
3. Aleksievich, S. (1988), *War's unwomanly face... [U vojny ne zhenskoe lico... Dokumentalnaya proza,]* Pravda, Moscow, 464 p. (in Russian).
4. Aleksievich, S. (1990), *Zincy boys [Cinkovye malchiki]*, Molodaya gvardiya, Moscow, 143 p. (in Russian).
5. Aleksievich, S. (1993), "Enchanted with death" ["Zacharovannye smertyu"] *Druzhba narodov*, No. 6, pp.17-75. (in Russian).
6. Aleksievich, S. (1997), "Chernobyl Prayer: (chronicle of the future)" ["Chernobylskaya molitva: (hronika budushchego)"], *Druzhba narodov*, No. 1, pp. 8-102. (in Russian).
7. Aleksievich, S. (1984), "The high genre of fate", conversation conducted by Tyurina, T. ["Vysokij zhanr - sudba", besedu vела T. Tyurina] *Teatr*, No. 7, pp. 2-6 (in Russian).
8. Aleksievich, S. (1985), "A woman's voice – about war", conversation conducted by Shishov, A.

- [Zhenskij golos - o vojne: Beseda s Aleksievich S., vel besedu A. Shishov], *Molodoj kommunist*, No. 10, pp. 80-85. (in Russian).
9. Aleksievich, S. (1993), “And then, I will write about love...”, conversation conducted by Igrunova, N. [“A potom ya napishu o lyubvi...”, besedu vela N. Igrunova], *Druzhba narodov*, No. 10, pp. 203-209. (in Russian).
10. Aleksievich S. (1996), “My only life”, conversation conducted by Bek, T. [“Moya edinstvennaya zhizn”, /Besedu vela T. Bek], *Voprosy literatury*, No. 1, pp. 205-224. (in Russian).
11. Aleksievich, S. (1999), “My book on love will be sorrowful”, conversation conducted by Igrunova, N. [“Moya kniga o lyubvi budet pechal'noj”, besedu vela N. Igrunova], *Izvestiya*, 21 okt., p. 7. (in Russian).
12. Aleksievich, S. (2014), *Second-hand time (The end of red man)*, trans. from Russian Lisenko, L. [Chas second-hand (kinec chervonoj liudyny), per. z ros. L. Lisenko], Duh i Litera, Kyiv, 456 p. (in Ukrainian).
13. Aleksievich, S. (1998), “In search of an eternal man (Instead of a biography)” [“V poiskah vechnogo cheloveka (Vmesto biografii)”], available at: <http://www.alexievich.info/index.html> (in Russian).
14. Aleksievich, S. (2012), “A human is bigger than war (From a book’s diary)” [“Chelovek bolshe vojny (Iz dnevnika knigi)”], available at: www.alexievich.info/knigi/U_voiny.pdf (in Russian).
15. Aleksievich, S. (2015), “Nobel lecture” [“Nobelevskaya lekciya”], available at: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2015/alexievich-lecture_ry.html (in Russian).
16. Anninskij, L. (1998), “To look around in tears: The divine and humane in the apocalypses of Svetlana Alexievich” [“Oglyanutsa v slezah: Bozhe i cheloveche v apokalipsisah Svetlany Aleksievich”], *Knizhnoe obozrenie*, , 26 may, No. 21, p. 8-9. (in Russian).
17. Drozdovskyi, Dm. (2014), “Svitlana Aleksievich: Homo soveticus - is me” [“Svitlana Aleksiiievych: Homo soveticus – tse ya”], *Dzerkalo tyzhnia*, 26 september, No. 34, available at: <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/svitlana-aleksiiievich-homo-soveticus-ce-ya-.html> (in Russian).
18. Howard, Sh. (1992), “‘Ann Karenina’ instead of ‘War and Peace’: Reflections on Afghanistan’s prose”, trans. from English Kasatkina, A. [“‘Anna Karenina’ vmesto ‘Vojny i mira’: Razmyshleniya ob afganskoj proze: per. s angl. T. Kasatkina], *Znamya*, No.1, pp. 236-237. (in Russian).
19. Ihnativ, N. (1995), “The poetics of documentary prose (based on ‘War’s unwomanly face’ by Aleksievich, S. and ‘Chornobyl’ by Shcherbak, Yu.)” [“Poetyka dokumentalnoj prozy (na materialy tvoriv ‘U viiny ne zhinoche oblychchia’ S. Aleksiiievych ta ‘Chornobyl’ Iu. Shcherbaka)”], *Ukrainske literaturoznavstvo*, Issue 61, pp. 40-52. (in Ukrainian).
20. Ihnativ, N. (1999), “‘Epic-choral prose’: the question of establishment and its genre nature” [“‘Epichno-khorova proza’: pytannia stanovlennia ta zhanrovoi pryrody”], *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego (Slavica Stetinensia)*, Szczecin, No. 8. pp. 63-73. (in Ukrainian).
21. Kotsiubynska, M. (2008), *History orchestrated on human voices [Istoriia, orkestrovana na liudski holosy]*, Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv, 70 p. (in Ukrainian).
22. Morozova, T. (2014), “People of disasters and suffering” [“Lyudi bedy i stradanij”], *Znamya*, No. 4, available at: <http://magazines.russ.ru/znamia/2014/4> (in Russian).
23. Yanskaya, I. and Kardin, V. (1986), *The limits of authenticity. Essays on documentary literature [Predely dostovernosti. Ocherki dokumentalnoj literatury]*. Sov. pisatel, Moscow, 432 p. (in Russian).

